

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 34, 2024, 2

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 34, 2024, 2

ISSN 1408-5348
e-ISSN 2591-1775

UDK 009

Letnik 34, leto 2024, številka 2

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Gorazd Bajc, Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Aleksandr Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Urška Lampe, Avgust Lešnik, John Jeffries Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Andrej Rahten, Žiga Oman, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Žiga Oman, Veronika Kos

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 06. 2024.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series Historia et Sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Ivana Vesić: Cultural Diplomacy as a Tool in Post-Conflict Reconciliation?
The "Pika-Točka-Tačka" Project (2011–2014) and the Tendencies in Republic of Serbia's post-2000s Cultural Exchange With Croatia 133
La diplomazia culturale come strumento di riconciliazione postbellica?
Il progetto "Pika-Točka-Tačka" (2011–2014) e le caratteristiche dello scambio culturale tra Serbia e Croazia dopo il 2000
Kulturna diplomacija kot sredstvo pokonfliktnih odnosov: primer projekta »Pika-Točka-Tačka« (2011–2014) in kulturnih izmenjav med Srbijo in Hrvaško po letu 2000

Irena Šentevska: How do You Solve a Problem Like Bosnia?: Laibach as Cultural Ambassadors in the Post-Yugoslav Context 145
Come risolvere un problema complesso come la Bosnia?: Laibach come ambasciatori culturali nel contesto post-jugoslavo
Kako rešiti primer Bosne in Hercegovine?: Laibach kot kulturni atašaji v pojugoslovanskem kontekstu

Marko Aleksić: „Biti zdrava“: srpska kulturna diplomatija na pesmi Evrovizije u XXI veku 159
„In corpore sano“: diplomazia culturale serba all'Eurovision song contest nel ventunesimo secolo
»In corpore sano«: Serbian Cultural Diplomacy at the Eurovision Song Contest in the 21st Century

Petra Grabrovec, Marjeta Pisk & Darko Friš: Slovenske pesmi kot nosilke narodne identitete v obdobju druge svetovne vojne 173
I canti sloveni – un pilastro dell'identità nazionale durante la Seconda guerra mondiale
Slovenian Songs as Carriers of National Identity during the Second World War

Lada Duraković: Kulturna politika i popularna glazba: žanrovski kolaži Pule u šezdesetima 189
La politica culturale e la musica leggera: collage di generi a Pola negli anni Sessanta
Kulturna politika in popularna glasba: Žanrski kolaži Pule v šestdesetih

Boštjan Udovič: "Toeing the Line": The Journal *Grlica* – Caught between Lofty Socialist Goals and Quality Music for Young People 203
„Essere in linea“: La rivista Grlica tra finalità socialiste e musica di qualità per bambini e per giovani
»Biti na liniji«: Revija Grlica med socialističnimi smotri in kakovostno otroško-mladinsko glasbo

Andrea Leskovec: Funkcije umetnosti
in vloga umetnika pri Ivanu Cankarju
in Thomasu Mannu 221
*Funzioni dell'arte e il ruolo dell'artista
in Ivan Cankar e Thomas Mann
The Functions of Art and the Role
of the Artist in Ivan Cankar
and Thomas Mann Works*

Lara Sorgo: La lingua italiana nello
spazio pubblico: una prospettiva
di paesaggio linguistico dei comuni
di Pirano e Capodistria 233
*Italian Language in the Public Space:
A Linguistic Landscape Perspective
of the Municipalities of Piran and Koper
Italijanščina v javnem prostoru:
Perspektiva jezikovne krajine
občin Piran in Koper*

**Nives Lenassi, Mojca Kompara Lukančič &
Sandro Paolucci:** *Tassa di soggiorno* or
Tassa turistica? Terminological
Challenges in Italian Translations
in the Bilingual Municipalities
of Slovenian Istria 247
*Tassa di soggiorno o Tassa turistica?
Sfide terminologiche nella traduzione
in italiano nei comuni bilingui
dell'Istria slovena
Tassa di soggiorno ali Tassa turistica?
Terminološki izzivi pri
prevajanju v italijanščino
v dvojezičnih občinah
Slovenske Istre*

Kazalo k slikam na ovitku 263
Indice delle foto di copertina 263
Index to images on the cover 263

received: 2023-10-28

DOI 10.19233/ASHS.2024.12

SLOVENSKE PESMI KOT NOSILKE NARODNE IDENTITETE V OBDOBJU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Petra GRABROVEC

Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: petra.grabrovec@scnr.si

Marjeta PISK

ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marjeta.pisk@zrc-sazu.si

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja izražanje narodne identifikacije Slovencev v obdobju druge svetovne vojne z zapeto slovensko pesmijo. Izpostavljen je položaj Slovencev v različnih okupacijskih sistemih in pomen pete slovenske pesmi za krepitev narodne zavesti. Hkrati pa je predstavljen položaj Slovencev po okupaciji slovenskega ozemlja in sočasna razdvojenost naroda, ki se je odražala tudi na pesemski ustvarjalnosti tega obdobja. Na podlagi analize izbranih pesmi so predstavljeni elementi narodne identifikacije in sočasne propagande, v katerih je prepoznan tudi njihov širši pomen. Prispevek orisuje pomen prepevanja pesmi za ohranjanje in krepitev kolektivnega spomina in narodne zavesti, navkljub razdvojenosti družbe.

Ključne besede: druga svetovna vojna, zapeta slovenska pesem, okupacija, raznarodovanje, narodna identifikacija, partizanske pesmi, domobranske pesmi

I CANTI SLOVENI – UN PILASTRO DELL'IDENTITÀ NAZIONALE DURANTE LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'articolo presenta l'espressione dell'identificazione nazionale degli Sloveni durante la Seconda Guerra Mondiale attraverso la canzone slovena cantata. Viene sottolineata la posizione degli sloveni nei diversi sistemi di occupazione e l'importanza della canzone slovena cantata per il rafforzamento della coscienza nazionale. Allo stesso tempo viene presentata la posizione degli Sloveni dopo l'occupazione del territorio sloveno e la simultanea divisione della nazione, che si rifletteva anche nella creatività canora di questo periodo. Sulla base dell'analisi delle canzoni selezionate vengono presentati gli elementi di identificazione nazionale e di propaganda simultanea, in cui viene riconosciuto anche il loro significato più ampio. Il testo sottolinea l'importanza del canto per la preservazione e il rafforzamento della memoria collettiva e della coscienza nazionale, nonostante la divisione della società.

Parole chiave: Seconda Guerra Mondiale, canzone slovena cantata, occupazione, denazionalizzazione, identificazione nazionale, canti partigiani, canti degli "domobranci"

UVOD

Slovenci so drugo svetovno vojno dočakali v okviru Kraljevine Jugoslavije, ki je bila na predvečer vojne notranjepolitično nestabilna, in sicer je bila v gospodarski in tudi v politični krizi. 6. aprila 1941 je z napadom Tretjega rajha na Kraljevino vojna zajela tudi slovensko ozemlje, ki je bilo kasneje razdeljeno med različne okupatorje, in kot poudarja Tone Ferenc, »najbrž v zasedeni Evropi ni bilo naroda, katerega ozemlje bi okupacija tako razkosala kot slovensko narodno ozemlje« (Ferenc, 2006a, 72).¹ Slovenci so torej tedaj živeli pod različnimi okupacijskimi sistemi (nemškim, italijanskim, madžarskim in hrvaškim) in so bili deležni različnih okupatorjevih raznarodovalnih procesov, ki so stremeli k cilju opraviti z obstojem slovenskega naroda. Pri tem prav tako Ferenc opozarja, da ni šlo za totalno fizično uničenje Slovencev, ampak načrtovano postopno raznarodovanje v par letih ali desetletjih, ki bi pripeljalo do popolnega izginotja naroda. Vzdušje večine Slovencev po začetni okupaciji je bilo protiokupatorsko. Kot izpostavlja Jelka Piškurić, »pri tem od začetka ni šlo za dilemo, upor ali ne, temveč so se različne politične struje ukvarjale z vprašanjem, kakšna naj bo taktika do okupacijskih oblasti, da bi se preprečilo najhujše posledice« (Piškurić, 2021, 49). V poteku vojnega dogajanja sta se med Slovenci osnovali dve nasprotujoči si stališči. Na eni strani je bilo stališče tradicionalnih meščanskih strank (Slovenske ljudske stranke, liberalcev in socialnih demokratov), ki so stremele k taktiki čakanja na izid vojne na velikih bojiščih, posledičen obračun z okupatorjem in konspirativno pripravo na osvoboditev, na drugi strani je bilo stališče Protiimperialistične fronte (po napadu Tretjega rajha na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 preimenovane v Osvobodilno fronto – OF), ki je stremela k odkritemu boju proti okupatorju (Griesser Pečar, 2004; Ferenc, 2005a, b; 2006a; Judt, 2007; Grandar, 2015; Čoh Kladnik, 2020; Piškurić, 2021; Grabrovec, 2022).

Dogajanje druge svetovne vojne z aspekta slovenske zgodovine je večplastno in obenem protislovno. Ker je bilo ozemlje razdeljeno med več okupatorjev, so bile razmere v posameznih pokrajinah različne. V celoti gledano pa je bila za skupen razvoj dogodkov bistvena Ljubljanska pokrajina, ki jo je Bojan Godeša poimenoval kot »središče slovenstva«, saj so v njej hkrati delovali podporniki obeh stališč (Godeša, 2008). T. i. razkol med Slovenci je bil prisoten do konca druge svetovne vojne

in je zaznamoval vsakdanje življenje ter vplival tudi na povojne dni (Griesser Pečar, 2004; Godeša, 2008; Čoh Kladnik, 2021, 179–188; Kleindienst & Tomšič, 2021, 197–232). Polarizacija družbe je vplivala na manifestacije kulturnih oblik, ki jih lahko prepoznamo kot nosilke propagande in tudi narodne identitete.

Oba slovenska politična pola sta namreč v poudarjanju slovenstva in podpiranju kulturne ustvarjalnosti v slovenskem jeziku videla možnost za krepitev nacionalne identitete slovenstva, prav te identitete, ki so jo hoteli okupatorji v imenu graditve »nove Evrope« uničiti (Gabrič, 2005, 56).

Kot nakazuje navedek, je kultura igrala pomembno vlogo pri utrjevanju slovenske narodne identitete, ki je bila v obdobju druge svetovne vojne pred izzivom obstoja. V tem prispevku želimo predstaviti vlogo zapetih slovenskih pesmi, ki so bile med drugim element izražanja narodne identifikacije v okviru ohranjanja slovenske kulture in sočasno pri ohranjanju slovenstva kot takšnega. Med elementi ljudske kulture, ki so bili že v 19. stoletju osrednji za narodno identifikacijo, je bila še posebej izpostavljena ljudska pesem, ki naj bi pomenila »skupno identifikacijsko stičišče za vse sloje Slovencev, za kmečki in rastoči meščanski sloj« (Čigoj Krstulović, 2014, 214). Pesem ima zaradi besedil v slovenskem jeziku ter afektivne moči glasbe posebno moč prenašati sporočila, bodisi ideološka, bodisi politična. Sočasno so indoktrinacijo skozi glasbo uporabljali z namenom uspešnega in hkrati subtilnega vplivanja na širše množice, saj je uspešno povzročila intenzivne emocije (Schutte & Visagie, 2012; Grabrovec et al., 2023).

SLOVENSKA PESEM V RAZLIČNIH OKUPACIJSKIH SISTEMIH

Slovenci so v obdobju druge svetovne vojne doživeli štiri različne okupacijske sisteme, ki so na različne načine vplivali na vsakdanje življenje.² Območje Gorenjske, Koroške, Štajerske, severozahodni del Prekmurja in severni del Dolenjske je okupirala nacistična Nemčija. Nemški okupacijski sistem je vključeval raznarodovalni proces oz. proces ponemčevanja. S tem je želela nemška oblast dokončno rešiti slovensko vprašanje, saj slovenskemu narodu ni priznavala

1 V tem primeru je govora o slovenskem ozemlju, ki je bilo v okviru Kraljevine Jugoslavije leta 1941 okupirano in razdeljeno med različne okupatorje. Že leta 1920 je bil del slovenskega etničnega ozemlja z Rapalsko pogodbo priključen h Kraljevini Italiji, del pa na podlagi koroškega plebiscita k Avstriji. V prispevku bomo obravnavali tudi območje današnje Primorske, ki je doživela fašizem že pred izbruhom druge svetovne vojne in je bila z Londonskim memorandumom leta 1954 priključena k Jugoslaviji, od leta 1991 pa je del Republike Slovenije. Ne bomo pa obravnavali območja avstrijske Koroške, ki po izvedenem plebiscitu ni bilo nikoli več del slovenskega ozemlja v skupnem državnem okviru, čeprav še danes tam živi slovenska manjšina in ohranja slovenski jezik ter kulturo.

2 Nekaj vasi v Posavju je k svoji državi priključila Neodvisna država Hrvaška, ki je bila ustanovljena 10. aprila 1941. Ker gre za manjše geografsko območje, ki ni imelo večjega vpliva na razumevanje petja slovenske pesmi kot izražanja narodne identifikacije, ga v tem prispevku ne bomo obravnavali.

pravice obstoja. V okviru takšnega prepričanja lahko razumemo zapis iz *Marburger Zeitung* ob okupaciji: »S to zgodovinsko spremembo se za naše mesto in državo začneja novo obdobje.«³ Slovenci so v okviru nemškega raznarodovalnega procesa doživeli množično izseljevanje (predvsem slovenskega izobraženstva, duhovščine, priseljencev po letu 1914 – primorskih Slovencev, Slovencev iz obsoteljskega in obsavskega pasu ter oseb, ki so jih ocenili za rasno neustrezne). Poleg spremembe videza slovenskih pokrajin (spremembe in ponemčevanje krajevnih imen ter zamenjave slovenskih napisov) in ponemčevanja krstnih ter rodbinskih imen se je okupator lotil tudi načrtnega uničenja slovenskega družbenega življenja. To se je odražalo v ukinitvi slovenskih društev, vključno s pevskimi zbori, organizacij in združb s posebnimi odločbami, objavljenimi v glasnikih ali uradnih listih. Ker so bili med drugim ukinjeni slovenski zbori, se je iz javne rabe umaknila peta slovenska pesem. Na glasbenih dogodkih so odzvanjale zgolj nemške pesmi, ki so bile sočasno predmet propagande. *Marburger Zeitung* je ob prireditvi na Ptuju junija 1944 izpostavil, da je bila nemška pesem že v obdobju Kraljevine Jugoslavije pomemben element narodne identitete ptujskih Nemcev, kar je predstavljalo temelj za nadaljnjo nemško propagando: »Vsak prebivalec Pettau se še vedno spominja, kaj je Männergesangverein [moški pevski zbor, op. a.] pomenil za nemščino mesta v času tuje vladavine. [...] Tukaj, z zmagovito močjo nemške pesmi, so dobili nov pogum za vztrajanje, novo vero v prihodnost.«⁴ Na Ptuju, ki je že iz 19. stoletja veljal za eno izmed »nemških trdnjav« na Štajerskem, je Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund*) organizirala raznovrstne kulturne prireditve (koncerte, gledališke igre, tekmovanja kulturnih in športnih skupin; cf. Mavrič-Žižek, 2016), ki so bile v izrazitem nemškem propagandnem duhu (Chomicki et al., 2023).⁵ Slovenska beseda in posledično slovenska pesem se je v nemškem okupacijskem sistemu umaknila v intimo posameznika za zidove domov. Kljub temu je slovenska pesem zazvenela ob posebnih, a redkih priložnostih (npr. ob praznikih). Zaradi razpleta vojnih dogodkov Nemci niso uspešno in dokončno izvedli raznarodovalnega programa pri Slovencih. Kot izpostavlja Ferenc, ni mogoče zanikati njihovega uspešnega raznarodovanja pri Slovencih v mestih in trgih, še zlasti pri otrocih in mladostnikih, ki so bili podvrženi nacističnemu

raznarodovalnemu in sočasno propagandnemu aparatu v izobraževalnem procesu (Ferenc, 2010a; 2010b; Godeša, 2012; Repe, 2015; Predan, 2023).⁶

Kljub prepovedi javne rabe slovenskega jezika je ta živel med mobiliziranimi Slovenci v nemško vojsko, med drugim tudi v obliki zapete slovenske pesmi. O tem pričajo spomini Franca Erceta, ki je bil marca 1943 vpoklican v nemško vojsko in govori o tem, da so Slovenci kljub slabemu vzdušju ob mobilizaciji na vlakih prepevali pesmi, se pogovarjali in med seboj tolažili. Večkrat je zazvenela pesem v času vojaškega usposabljanja, kjer so se med drugim tudi na njeni podlagi mobiliziranci različnih narodnosti med seboj identificirali. »V bataljonu je bilo tudi veliko prisilno vpoklicanih Alzačanov. Z njimi so se Slovenci zelo dobro razumeli. Prvi so peli marseljezo, Slovenci pa svoje« (Kokalj Kočever, 2022, 144). V bataljonu Erceta je bila dovoljena uporaba slovenščine, saj so lahko Slovenci pisali in med seboj govorili v maternem jeziku ter tudi na odobritev podoficirjev prepevali slovenske pesmi, ki so jim bile všeč.⁷ Zanimiva je tudi pripoved, kako so bili na podlagi identifikacije z zapeto pesmijo drugače sprejeti v tujini, kljub nezaželeni nemški uniformi. »Nekoč so spoznali skupino Čehinj, vendar jih zato, ker so bili v nemških uniformah, niso niti pogledale. Kot prisilne delavke so živele v bližnjem gradu in pomagale obirati hmelj, ko pa so zapeli slovensko, so kar pritekale k njim in jim govorile »Ještě zaspívajte«, še pojte« (Kokalj Kočever, 2022, 142).

Na drugi strani so imeli Slovenci s fašizmom stike že pred začetkom druge svetovne vojne. Kljub temu, da je prispevek časovno zamejen z obdobjem druge svetovne vojne, bomo prikazali dvojnost italijanskega okupacijskega sistema, ki so ga bili deležni Slovenci. Te dvojnosti pa ni mogoče prikazati brez osvetlitve situacije Slovencev, živečih na slovenskem etničnem območju, ki je po Rapalski pogodbi leta 1920 pripadlo Kraljevini Italiji. Že pred vzponom fašizma so bili Slovenci na tem območju deležni raznarodovanja. Italijanska oblast je sočasno z obljubami o spoštovanju slovenske kulture in tradicije močno nastopila proti vsem oblikam slovenstva (cf. Bajc, 2014). Nasilje nad Slovenci je vrh doživelo že pred podpisom rapalske pogodbe, s požigom Narodnega doma v Trstu julija 1920. Kasnejša fašistična oblast je z raznarodovanjem še temeljiteje nadaljevala in z zakonodajo tudi pred letom 1928⁸ močno omejevala delovanje Slovencev

3 *Marburger Zeitung*, 9. 4. 1941: Befchichtliche Wende, 1.

4 *Marburger Zeitung*, 27. 6. 1944: Deutsches Lied im Unterland Vom Pettau Männergesangverein und einem Sängertreffen in Pettau, 6.

5 Podobna situacija je predstavljena za Rogaško Slatino, kjer je nemški okupator tudi skozi prepevanje nemških pesmi indoktriniral ljudi v duhu nacionalsocialistične ideologije (cf. Siter, 2021, 137).

6 Takšen nemški okupacijski sistem je veljal na Slovenskem za območja, ki jih je Tretji rajh okupiral leta 1941, in ni veljal za območje cone Jadranskega Primorja (*Adriatisches Küstenland*), ki je bilo ustanovljeno po kapitulaciji Italije septembra 1943 (cf. Ferenc, 2006b).

7 Med mobiliziranci najdemo tudi Branka Pistivška – v (kasnejši) Zahodni Nemčiji živečega slovenskega narodnega buditelja, publicista in nasprotnika povojnega jugoslovanskega enopartijskega državnega aparata (cf. Friš & Hazemali, 2017, 807–922).

8 Z zaupno okrožnico št. 3832 z dne 19. julija 1927 je ministrstvo za notranje zadeve odredilo prefektom v Julijski krajini ukinitve vseh slovenskih društev, ki so še delovala na tem območju, najkasneje do 1. oktobra 1928 (cf. Bajc, 2014).

s posegom v šolstvo, kulturo, rodovna imena, topografijo (spremembe imen krajev, rek, gora) (cf. Batič, 2018; 2020; 2024), gospodarstvo, socialno življenje, društveno življenje idr. (Bajc, 2014).

Za ohranitev slovenske kulture so bili na tem območju v veliki meri zaslužni duhovniki.⁹ Marija Stanonik v delu *Slovenska pesem v tujem škornju* izpostavlja zgodbo duhovnika Franca Malalana iz Ospa, ki je slovenske predšolske otroke učil abecede, branja in pisanja maternega jezika ter tudi prepevanja slovenskih ljudskih pesmi, kot so *Barčica po morju plava* in *Na planincah*, še preden so stopili v italijanske šole.¹⁰ Prav tako je pomembno vplival na prepevanje cerkvenega zbora, ki si je pod njegovim okriljem upal prepevati slovenske pesmi zunaj cerkvenih zidov. K ohranitvi slovenskih pesmi in slovenskega jezika je tako kot številni drugi primorski duhovniki doprinesel tudi duhovnik Peter Butkovič iz Sovodnja. Kljub fašističnemu preganjanju se ni odpovedal pridigam v slovenskem jeziku, prepevanju slovenskih pesmi pri svetih mašah in poučevanju slovenskega jezika pri verouku (Stanonik, 2014).

Duhovnik in skladatelj Vinko Vodopivec je s svojim skladateljskim delom prispeval h krepitvi slovenske identitete. Ob izdaji njegovega dela *Mešani in moški zbori* je Stanko Premrl leta 1923 v reviji *Dom in svet* zapisal, da jih »vsem podeželskim pevskim zborom priporočam, zlasti goriškim, ki so jim tudi v prvi vrsti namenjeni« (Premrl, 1924, 48). Iz tega lahko razberemo, da so bila glasbena dela Vinka Vodopivca že tedaj prepoznana kot dela, ki so bila med drugim primerna za krepitev narodne zavesti primorskih Slovencev. Slovenska duhovščina je pod fašizmom izdajala tudi molitvenike s slovenskimi ljudskimi pesmimi, saj so se lažje izognili cenzuri in zaplembam kot preostali slovenski tisk (Stanonik, 2014).

Eden od pomembnih načinov izkazovanja slovenske narodne zavesti in sočasno nasprotovanje italijanski politiki raznarodovanja ter posledičnega poitalijančevanja Slovencev je predstavljalo prav prepevanje slovenskih pesmi. V času fašizma je tako petje »ostalo edino »nacionalno« orožje, saj besedilo pogosto podleže melodiji ali pa jo ta prekrije« (Granda, 2007, 52). V času narodnostnega preganjanja je ljudska pesem živela najbolj intenzivno (Barbo, 2003, 158), saj so kljub prepovedim predvsem mladi moški iz upora peli po vaseh. Čeprav je bila v prvih letih fašizma slovenska pesem še dovoljena na uradnih

prireditvah, pa so se pevci, ki so v gostilni v Cerovem v Brdih ob kozarčku vina zapeli nekaj nabožnih in ljudskih pesmi, morali zagovarjati pred goriškim sodiščem (Prinčič, 1998, 29). Zaradi aretacij fantov, ki so peli slovenske pesmi ob vasovanju ali druženju v gostilnah, je »[n]ekdaj tako veselo odmevajoča slovenska pesem v goriških Brdih [...] onemela«.¹¹ Kazni za petje pa so bili deležni tudi otroci. »Pred pričetkom tega meseca [maja, op. a.] se je zgodilo, da so šolski otroci v našem Doberdobu zapeli med odmorom na šolskem dvorišču nedolžno slovensko pesmico. Učitelj jih je zato pretepel in zaprl do trdne teme. Peti bi namreč morali: »Sem Italijan in na to sem ponosen!««.¹²

Po letu 1927, ko so prepovedim slovenskih javnih kulturnih prireditev sledili razpusti društev, med njimi tudi *Prosvetne zveze*, znotraj katere je delovalo kar 117 pevskih zborov (Simčič, 2022), so se pevci shajali po domovih in večkrat zapeli slovenske pesmi kljub fašistični policiji, ki je ostro nastopila, če je izvedela za tovrstno početje. Pevci so se zbirali predvsem v odmaknjenih vaseh: tako so npr. na silvestrovo ali novega leta dan pevci iz Oslavja in Gorice prirejali pravi koncert slovenskih pesmi v Višnjeviku v Goriških brdih, »saj so se v tej odmaknjeni vasi pevci čutili varne pred karabinjerji, domačih izdajalcev pa ni bilo« (Sirk, 2009, 44). Včasih pa so fantje načrtno izzivali orožnike: v gostilni so namenoma zapeli po slovensko in ko so jim mlajši fantje sporočili, da prihajajo orožniki, so se umaknili na drugi konec vasi, kjer so ponovno zapeli in se smejali orožnikom, ki so jih iskali v gostilni. To se je nadaljevalo, dokler se skupina ni razkropila in so se posamezniki oglašali z različnih delov vasi, orožniki pa so jih neuspešno lovili (Pisk, 2018, 122–123). Podobno je bilo v Čezsoči:

Čezsoška mladina je po ukinitvi društev kazala odkrit prezir do fašizma. S prepevanjem slovenskih pesmi je nagajala karabinjerskim patruljam. Trije ali štirje pobje so ponoči na glas zapeli pri lipi sredi vasi. Karabinjerji so se pognali proti njim, pevci pa so se hitro razbežali. Tedaj je začela druga skupina fantov peti na drugem koncu vasi in karabinjerji so se pognali proti drugemu »pevskemu zboru«, medtem je znova zapela prva skupina. Fantje so se ob skrivalnicah s karabinjerji nadvse zabavali. (Stanonik, 2014, 27)

9 Slovensko manjšino na Primorskem je v obdobju med obema svetovnima vojnoma podpirala (tudi finančno) Kraljevina Jugoslavija, pri čemer je veliko vlogo odigral dr. Anton Korošec. V tridesetih letih je bila finančna podpora slovenski manjšini ilegalna in osredotočena predvsem na duhovščino, ki je ohranjala narodnozavedno vzdušje na tem območju (cf. Pelikan, 2021), predvsem z ohranjanjem slovenskega jezika in posledično slovenske kulture (cf. Pelikan, 2012a, b; 2018).

10 Po uvedbi Gentilijeve šolske reforme leta 1923 so lahko slovenski duhovniki izvajali verouk eno uro na teden v slovenskem jeziku v okviru šolskega sistema. Nato je prosvetno ministrstvo leta 1928 zahtevalo, da tudi verouk poteka v italijanskem jeziku, nakar so slovenski duhovniki predstavili verouk slovenskih otrok v cerkve, kjer je še dalje potekal v maternem jeziku (cf. Pelikan, 2003).

11 Istra, 18. 5. 1935: Spet aretacije radi slovenske pesmi, 1.

12 Istra, 31. 5. 1935: Io sono un Italiano e me ne vanto!, 2.

Slovenske pesmi, predvsem vojaške, so bile prisotne ob vpoklicu slovenskih fantov in mož v italijansko vojsko,¹³ čeprav prepevanje pesmi v slovenskem jeziku ni bilo dovoljeno in je največkrat izzvalo nasilje. Ob mobilizaciji in odhodu slovenskih mož v Afriko¹⁴ maja 1935 je prišlo do krvavega spopada v Gorici med Slovenci in fašisti, k čemur je botrovalo prav prepevanje slovenskih pesmi. Kot navaja Istra:

*Kakor navadno ob takih prilikah spremljajo domačine, tudi če jih je le par, vsi njihovi tovariši, sorodniki in vaščani tako da se včasih zbere na kolodvoru cela masa ljudi. [...] Eden izmed njih je intoniral slovensko pesem in vsi so pričeli peti za njim. Tem so se pričeli pridruževati še drugi [...] Ves čas so prepevali in slišale se pesmi, kakor pred desetimi in več leti.*¹⁵

Temu sprevodu je sledilo izzivanje in zmerjanje Slovencev s strani fašistov in fanatičnih Italijanov, kar je naposled privedlo do spopada. »Vse je nastalo popolnoma spontano in kot izraz občega mnenja in nasprotja proti sedanjemu stanju.«¹⁶ Podobna situacija se je pripetila tudi mesec kasneje, ko se je manjša skupina vpoklicanih slovenskih fantov odpravila na kolodvor v Gorico. Pri tem so ponovno prepevali slovenske pesmi, kar so želeli tajni policisti s silo preprečiti. Po besedah *Istre* so »oboroženi policisti [...] domačine razgnali in nekega med njimi, ki je dobil z orožjem težje poškodbe, odvedli na policijo. Tu so ga ponovno tako zverinsko pretepli, da je poškodbam podlegel.«¹⁷

Eden odmevnejših dogodkov, ki so zaznamovali zgodovino Slovencev pod fašizmom, je zagotovo smrt zborovodje in nadzornika cerkvenih zborov v goriški nadškofiji Lojzeta Bratuža leta 1937. Običajno je bilo, da so se pri polnočnici prepevale stare slovenske božične pesmi, kar je veljalo tudi za Podgoro pri Gorici. To namero so želeli preprečiti nekateri člani fašistične organizacije. Ob prisotnosti policijskih agentov je sv. maša minila brez incidentov, vendar je bil dva dni kasneje, 27. decembra 1937, Bratuž skupaj s štirimi pevci po slovesni maši

odpeljan na sedež fašistične stranke v Podgori, kjer je bil vsak posebej zaslišan. Ob tem so bili prisiljeni popiti mazilno – ricinovo olje s primešanim bencinom. Od vseh zaslišanih je le Lojze Bratuž usodno zbolel in dva meseca pozneje podlegel bolezni.¹⁸ Posebno čast so Bratužu izkazali štirje pevci s prepevanjem njegove najljubše pesmi *Kraguljčki* pod oknom v bolnišnici dan ali dva pred njegovo smrtjo, kljub policijski straži. O tem priča spomin Teofila Simčiča, ki navaja: »[u]mirajoči Lojze se je zdrznil in prisluhnul. Čez njegov izmučeni obraz se je razlil smehljaj. »Pojejo – je šepnil s komaj slišnim glasom – meni pojejo – pridni, pridni fantje« (Simčič, 2022, 142).¹⁹ Da je smrt Bratuža imela veliko simboliko za Slovence, priča dejstvo, da so pokojnika takoj ob smrti zastražili in k njemu niso pustili niti družine. »Goriški kvestor je pozval k sebi njegovega brata in mu zabičal, da ne sme dopustiti, da bi pogreb postal politična manifestacija.«²⁰ Vsekakor pa je bila smrt Bratuža za Slovence simbolnega pomena, kot so zapisali v *Istri*, je: »V našem narodu [...] ta žrtev razpihala žerjavico, ki je tlela. Narodova zavest se je s krvjo nedolžne žrtve okrepila in razplamtela.«²¹

Ob italijanski okupaciji preostalega slovenskega ozemlja, in sicer Notranjske, preostalega dela Dolenjske, Bele krajine in prestolnice Ljubljane leta 1941, je bila okupacijska politika do Slovencev na tem območju drugačna. Časnik *Slovenec* je ob tej priložnosti objavil razglas italijanske zasedbene oblasti, ki se je med drugim glasil: »Vaša lastnina, vaše šege in navade se bodo spoštovale«,²² ob tem pa so pozivali, naj se ne žali ali napada italijanskih oboroženih sil. V primerjavi z nemško in madžarsko okupacijsko politiko je bila italijanska milejša, saj je oblast stremela k pridobivanju naklonjenosti Slovencev, še zlasti izobraženskega sloja, in k postopni ter dolgoročni italijanizaciji prebivalstva. Okupator je za osnovo raznarodovalnega programa opredelil dvojezičnost in s tem, vsaj na zunaj, dajal vtis permissivne okupacijske politike. Odpor Slovencev proti poitalijančevanju in nakopičeni neuspehi na vojaškem področju so okupatorju kmalu sneli masko te permissivnejše politike (Ferenc, 2006a).

13 Nabor za vojaško službo je bil v slovenski tradiciji ritual, ki je potrjeval zrelost fantov za vojaško službo. Tako rekruti kot vozovi so bili okrašeni z rožami. Fantje so hodeči v špalirju največkrat prepevali vojaške koračnice, kot so *Regiment po cesti gre*, *Delaj, delaj dekle pušelj* in druge (cf. Golež Kaučič, 2013, 71–72).

14 3. 10. 1935 je Italija napadla Etiopijo, tedaj imenovano Abesinijo, z namenom pridobitve dodatne kolonije. Do tedaj je že imela v lasti Libijo, Eritrejo in Somalijo (cf. Kacin Wohinz & Verginella, 2008).

15 Istra, 25. 5. 1935: Krvav spopad slovenskih fantov in fašistov v Gorici, 3.

16 Istra, 25. 5. 1935: Krvav spopad slovenskih fantov in fašistov v Gorici, 3.

17 Istra, 5. 7. 1935: Nova žrtev fašističnega nasilja, 2.

18 Istra, 15. 1. 1937: Morali so piti mazilno olje ker so peli slovenske božične pesmi v cerkvi, 2.

19 V časniku *Istra* je bilo navedeno, da se je po pogrebu Bratuža, ki je potekal v krogu najbližjih sorodnikov in številčnih agentov, na pokopališču ob polnoči zbralo 12 fantov in Bratužu v čast zapelo nekaj pesmi, med drugim tudi pokojnikovo najljubšo, *Kraguljčke* (cf. Istra, 5. 3. 1937: Grob pokojnega Lojzeta Bratuža stražita dva karabinjerja, 2).

20 Istra, 19. 3. 1937: Nekaj podrobnosti o Bratuževi smrti in pogrebu, 1.

21 Istra, 5. 3. 1937: Grob pokojnega Lojzeta Bratuža stražita dva karabinjerja, 2.

22 Slovenec, 14. 4. 1941: Razglas italijanske zasedbene oblasti, 1.

Slika 1: Leta 1939 je nastala fotografija Janka Premrla, ki prikazuje znak upora Slovencev ob prepovedi prepevanja slovenskih pesmi ob rekrutiranju. Naborniki iz Št. Vida (Podnanosa) so si namreč prevezali usta kot simbol molka, ker je bilo prepovedano petje slovenskih pesmi (Janko Premrl, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije).

Italijanska okupacijska oblast je izpostavljala kulturo, saj je verjela v njeno povezovalno vlogo v procesu zbliževanja slovenskega in italijanskega naroda. V načrtu je bilo zbliževanje italijanske in slovenske kulture na račun slednje.²³ To se je do neke mere odražalo tudi na zborovskem delovanju, ampak samo v začetnem obdobju okupacije leta 1941. Sodelovanje lahko prepoznamo v zborovsko-orkestralnem koncertu *Glasbene matice*, ki ga je organizirala 16. junija 1941. Na koncertu so se zvrstila italijanska in slovenska glasbena dela, ki so jih predstavljali kot *krono glasbenokulturne manifestacije*. Pozneje so se sporedi zborovskih koncertov spremenili, saj so se na repertoarjih zvrstile samo slovenske ljudske in avtorske pesmi. Takšen je bil koncert *Ljubljanskega zvona* julija 1941, koncert pevskega zbora *Sloga* novembra 1941, zborovski in orkestralni koncert *Glasbene matice* novembra 1941 ter koncert *Akademškega pevskega zbora* (APZ) decembra 1941. S sklepnim koncertom APZ-ja se je zaključilo obdobje zbliževanja italijanske

in slovenske kulture, saj je okupator v koncertu prepoznal neuspeh okupacijske kulturne politike. Hkrati pa je koncert s svojim čustvenim nabojem postal simbol afirmacije slovenstva v tedaj okupirani Ljubljani. »Ljudje so jokali, da so ved'li, da so domovino izgub'li, zaradi okupacije. Zato so jokali.«²⁴ Koncert APZ-ja je povzročil nadaljnje zaostritve cenzure, predvsem so cenzorji postali pozorni na morebitna namigovanja v besedilih (Loparnik, 2005).²⁵ Kljub začetnemu sodelovanju se je začela italijanska okupacijska politika zaostrovati, predvsem zaradi vedno večjega uporniškega ozračja med Slovenci. Vedno bolj so prihajale v ospredje asimilacijske težnje okupatorja, pri čemer jih je ovirala prav slovenska kultura kot eden izmed stebrov narodne zavesti, ki so ga posledično začeli omejevali (Godeša, 2005).

Tretji okupacijski sistem, ki je doletel Slovence, je bil madžarski. Večino Prekmurja je zavzela Madžarska, ki je zasedeno slovensko ozemlje 22. julija 1941

23 Zanimiva je primerjava glasbenega življenja v mestu Pulj, ki je v drugo svetovno vojno stopil kot italijanska provinca že leta 1940. Kot izpostavlja Lada Duraković, je že v zadnjem obdobju fašizma postala glasba močno ideološko orožje, kar kot takšno na Slovenskem s strani italijanskega okupatorja ni bilo prisotno (cf. Duraković, 2015).

24 Odlomek intervjuja z Emilijo Soklič, *Državna proslava ob dnevu upora proti okupatorju*, 26. april 2023 ob 20. uri, prenos I. program RTV (RTVSLO, 2023).

25 Jutro, 6. 7. 1941: Koncert »Ljubljanskega zvona«, 3; Jutro, 16. 11. 1941: Na koncertu »Sloga«, 3; Jutro, 20. 11. 1941: Zborovski in orkestralni koncert *Glasbene matice*, 4; Slovenec, 14. 12. 1941: Koncert *Akademškega pevskega zbora*, 3.

z odlokom priključila k Železni županiji (središče Sombotel) in Županiji Zala (središče Zalaegerszeg).²⁶ Z aneksijo 27. decembra 1941 je območje Prekmurja postalo upravno del Madžarske in prebivalci polnopravni madžarski državljani. Na podlagi tega so bili že istega leta moški državljani vpoklicani na služenje vojaškega roka ali mobilizirani v madžarsko vojsko. Raznarodovalni procesi so doleteli tudi Slovence v madžarskem zasedenem območju. Okupator je s tega območja izselil tiste Slovence, ki so se priselili po letu 1918, duhovnike in prosvetne delavce. Madžarski okupator je prekmurske Slovence označil za Vende. Na podlagi tega prepričanja je bila knjižna slovenščina prepovedana ter ukinjena v javni rabi in šolskem sistemu, uveden pa je bil madžarski jezik in prekmursko narečje – t. i. vendščina na območjih z večinsko prekmurskimi Slovenci. Uvedeni so bili tudi tečaji madžarskega jezika za odrasle državljane. Posledično je bila iz knjižnic umaknjena slovenska literatura, ki so jo sežgali. Prav tako so bila razpuščena slovenska društva. V skladu z madžarskim jezikom so se preimenovali kraji, ulice in trgi v Prekmurju. Področje kulture je bilo zelo omejeno, saj je bilo prepovedano vse v povezavi s slovenskim jezikom, izjema je bil le verski tisk, npr. *Najszvetejsega Szorca Jezusovoga veliki kalendar* (1904–1944), *Lüteranski Duševni list* ... Zaradi okupacijskih ukrepov so bili odpuščeni vsi slovenski uradniki in učitelji, slovenski duhovniki pa so bili premeščeni v notranjost Madžarske (Čoh Kladnik, 2020; Kerec, 2021). Prekmurska pesem je živela v zasebnosti domov, v javnosti pa ni bila prisotna vse do jeseni 1943. Prosvetno ministrstvo (*Vallas es közogtatasugyi ministerium*) je namreč v šolskem letu

1943/1944 uvedlo poučevanje maternega jezika eno uro na dan in je zajemalo tudi prepevanje pesmi v slovenskem jeziku (Huber, 2012).

EN NAROD, DVA TABORA, DVOJE PESMI: PROPAGANDA IN IDENTIFIKACIJA

*Vzemi narodu jezik in kulturo, iztrgaj mu iz srca vero – in uničil ga boš na veke. Tega so se zavedali vsi naši narodni nasprotniki – a vse te dobrine so bile le preveč zasidrane v Slovencih – zato niso uspeli.*²⁷

Kot je že uvodoma zapisano, je slovenska zgodovina obdobja druge svetovne vojne večplastna, prepletena in zaznamovana z različnimi procesi, ki so vplivali na razplet dogodkov. Stališči, ki sta se oblikovali na Slovenskem, sta pustili svoje sledi tudi na pesemski tradiciji tega obdobja, zato je na podlagi tega ter sočasnega razvoja propagande gradivo tematsko deljeno. Obravnavane so zbirke pesmi, ki so bile izdane med letoma 1941 in 1945 na strani narodne osvoboditve – t. i. *partizanske pesmarice* in zbirke pesmi, ki so bile izdane med letoma 1943 in 1945²⁸ na tradicionalni strani – t. i. *domobranske pesmarice*.²⁹

Na strani narodne osvoboditve je bila kultura pomemben del bojevanja, predvsem v moralnem in obenem tudi propagandnem smislu. Pri slednjem je bila glasba pomembna, saj je bila s svojo afektivnostjo in privlačnostjo primerno sredstvo učinkovite in hkrati prikrite indoktrinacije (Ivešić, 2020, 609–610). Glasbena dejavnost je bila v okviru OF dobro organizirana, saj so v vojaških

26 Po ozemlju Prekmurja je stremela tudi nacistična Nemčija zaradi nemško govoreče manjšine v Prekmurju (Fikšinci, Kramarovi, Ocinje in Rottenberg), polnilnice »kisle vode« družine Vogler v Petanjcih in naravnih virov nafte, ki ga je dobavljala Nemčija na podlagi koncesije (cf. Kerec, 2021).

27 SCNR, Zapuščina dr. Julija Savellija.

28 Gre za obdobje po ustanovitvi Slovenskega domobranstva septembra 1943.

29 V slovenskem zgodovinskega obstaja različna terminologija za poimenovanje političnih taborov v obdobju druge svetovne vojne. Tako se na primer v delu *Slovenska novejša zgodovina: 1848–1992* pojavlja poimenovanje *Osvobodilna fronta slovenskega naroda in slovenski »meščanski« politični tabor ali protirevolucionarni tabor*. V delu Petra Vodopivca, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*, sta politična tabora poimenovana kot *partizansko gibanje*, *Osvobodilna fronta* ali *odporniško gibanje* in *nasprotniki Osvobodilne fronte*, *protikomunistični tabor* ali *tradicionalne slovenske stranke in politične skupne*. Podobno poimenovanje je v delu *S puško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945* uporabil Božo Repe, medtem ko je v delu Tamare Griesser Pečar *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* uporabljeno poimenovanje *stran narodne osvoboditve in tradicionalni tabor*. Precej podobno je poimenovanje tematike glasbe, ki je bila v tem obdobju ideološko ločena. Izpostaviti je treba predvsem delo Darje Koter, *Slovenska glasba 1918–1991*, kjer je posebno poglavje namenjeno glasbi med vojno in obravnava *glasbeno dejavnost partizanskega gibanja in glasbeno dejavnost Slovenskega domobranstva*. S tematiko glasbe med drugo svetovno vojno se je ukvarjal tudi Franc Križnar. V delu *Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju* obravnava zgolj glasbo, nastalo v okviru strani narodne osvoboditve, medtem ko v znanstvenem članku *Kako misliti glasbo v času druge svetovne vojne na Slovenskem (1941–1945)? obravnava kulturo in glasbo v NOB in kulturo in glasbo pri domobranci*. Marjetka Golež Kaučič v delu *Fantje se zbirajo...»: Vojna in vojaki v slovenski ljudski pesmi* obravnava tematiko ustvarjanja partizanov in domobrancev, pri tem pa ne uporablja posebne terminologije. Politična tabora bi lahko v obravnavi pesemske ustvarjalnosti poimenovali tudi kot *revolucionarni in protirevolucionarni tabor*, pri čemer bi izhajali iz trditve, ki jo je izpostavil Bojan Godeša v delu *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, kjer je v okviru ideologije OF na osvobojenem ozemlju nastajala t. i. revolucionarna umetnost (cf. Godeša, 1995), čeprav avtor uporablja poimenovanje političnih taborov kot *OF* in *protirevolucionarni tabor*. Omenili smo zgolj nekaj primerov poimenovanja in izpostavili dilemo, vendar je na tem mestu razprava o terminologiji preobsežna in je lahko predmet nadaljnjih raziskav tako na področju zgodovinskega kot muzikologije in etnologije za obdobje druge svetovne vojne.

enotah praviloma delovale kulturno-prosvetne skupine. To so bile bodisi manjše ali večje pevske skupine – pevski zbori (npr. *Invalidski pevski zbor*) in instrumentalne skupine (npr. *Vojaška godba Generalnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije* in *Vojaška godba VII. korpusa*), bodisi posamezniki z instrumenti (običajno s harmoniko ali kitaro) (Križnar, 1992; Koter, 2012). Kot izpostavlja Franc Križnar, je bila »glasba [...] ena od oblik organiziranega upora proti okupatorjem« (Križnar, 1992, 14). V obdobju med letoma 1941 in 1943 so bile pogoste preproste in izvajalsko nezahtevne skladbe. Velikokrat so bile to vsebinsko prilagojene ali popolnoma spremenjene stare ljudske vojaške pesmi slovenskega ali tujega izvora (npr. *Bolen mi leži*, *Kosec koso brusi*, *Pobič sem star šele osemnajst let*, *Šivala je deklica zvezdo*, *Stoji tam v gori partizan*, *Počiva jezero v tihoti* ipd.). V obdobju med letoma 1943 in 1945 pa se je razmahnila glasbena ustvarjalnost slovenskih skladateljev, ki so se priključili OF. To so bili Karol Pahor, Ciril Cvetko, Radovan Gobec, Rado Simoniti, Makso Pirnik, Bojan Adamič idr., ki so v tem obdobju ustvarili vidnejša avtorska glasbena dela. Ta odslikavajo tedanje družbene značilnosti, vojni vsakdan, upanje, svobodo, upor ipd. Gre za dela, kot so: *Na juriš* (prir. Pahor, bes. Tone Seliškar), *Slovenska pesem* (prir. Gobec, bes. Karel Destovnik - Kajuh), *Samo en cvet* (prir. Simoniti, bes. Destovnik - Kajuh) idr. Prepevanje pesmi je imelo poleg kulturne vloge tudi psihološko, sociološko in nenazadnje propagandno vlogo (Križnar, 1992; 2014; Koter, 2012; Golež Kaučič, 2013).

V okviru OF je bila med vojno zelo aktivna ilegalna tiskarska dejavnost, kjer so med drugim tiskali tudi partizanske pesmarice. V začetnem obdobju vojne se je sicer t. i. partizanska pesem širila večinoma ustno in je v veliki meri temeljila na ljudskih pesmih. Marjetka Golež Kaučič izpostavlja, »da se je večina teh pesmi pela, kar pomeni, da se je ohranila temeljna prvina ljudske pesmi, ne glede na to, da se je besedilo spremenilo« (Golež Kaučič, 2013, 52). Prva pesmarica *Slovenske partizanske pesmi* je bila izdana junija 1942 pod okriljem Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet in je obsegala pesmi *Naprej, zastava Slave*, *Partizanska* (*Naglo puške smo zgrabili*), *Internacionala*, *Pesem o Volgi*, *Nabrusimo kose*, *Matjaževa*, *Kovači smo*, *Le vkup, uboga gmajna!*, *Kosec koso brusi*, *Bilečanka*, *Pesem Kominterne*, *Sovjetska domovina*, *Hej Slovenci* in *Žrtvam*. Tehnika razmnoževanja pesmarice je bila ciklostil in je vsebovala samo besedila pesmi, ki so ponekod opremljena z risbami (MNSZS, *Slovenske partizanske pesmi*, 1942). Ker je bilo v vojni največ zanimanja za pesmarice, je bila reprodukcija teh najintenzivnejša. Natančno število pesmaric,

izdanih med letoma 1942 in 1945, je težko določiti (Križnar, 1992), so pa bile tedaj izdane npr. *Kovači smo in ...* (1942), *Pesem borbe* (1943), *Naša pesem* (1944), *Partizanska pesmarica* (1944), *Zapojmo* (1945) idr. Nekatero pesmarico so bile opremljene samo z besedili pesmi, predvsem iz začetnih let vojne. Kasneje pa so bile pogoste pesmarice z notnimi zapisi. Posebnost so tudi pesmarice za otroke in mladino, ki so izšle v letih 1944 in 1945 na osvobojenem ozemlju (Križnar, 1992).

Niso pa samo pesmi predstavljale temelja obstoja slovenstva oz. slovenskega jezika, ko je bil ta z okupatorjevimi ukrepi prepovedan, ampak je bila ta temelj na splošno kultura narodnoosvobodilnega boja (NOB) v svojih ideoloških okvirih in znotraj nje partizanske pesmi kot simbol upora (Repe, 2015). Na podlagi tega je prepevanje v slovenščini poleg simbola upora predstavljalo tudi element krepitve morale in utrjevanja nacionalne identitete. V tem aspektu so bile, kot izpostavlja Ana Hofman, v primerjavi s partizanskimi pesmimi preostalih jugoslovanskih narodov slovenske bolj nacionalno naravnane. Zatorej je v slovenskih partizanskih pesmih redkeje uporabljena tematika Jugoslavije in Josipa Broza - Tita, kar je bila osrednja tema partizanskih pesmi preostalih delov Jugoslavije (Hofman, 2015).

V pesmih, tako ljudskega izvora kot avtorskih, je moč prepoznati propagandna sporočila in tudi elemente narodne identifikacije. Če izpostavimo pesem *Primorski partizan*, ki je med drugim objavljena v pesmaricah *Nam pesem graditi, živeti, pomaga* (1943), *Partizanska pesmarica* (1944), *V hribu dela se dan* (1944) in *Partizanska pesmarica* (n. d.),³⁰ v besedilu prepoznamo izpostavljeno ljubezen do naroda – »ker ljubim ves slovenski rod, postal sem partizan« (MNSZS, *Nam pesem graditi, živeti, pomaga*, 1943, 32). Rdeča nit pesmi je tegoba vojnega vsakdana, kot sta strah za življenje bližnjih in upanje na svobodo ter boljše dni. Če izhajamo iz konteksta raznarodovalnih procesov okupatorja, besedilo opisuje boj Slovencev za narodni obstanek. V nadaljevanju pesmi je izpostavljeno tudi, »da narod vstaja spet, na vzhodu zarja že žari, prihaja novi svet«, kar lahko razumemo kot prisposodbo za novo, povojno obdobje.

Podobna tematika je obravnavana v pesmi *Kosec koso brusi*, ki jo najdemo že v prvi izdani partizanski pesmarici *Slovenske partizanske pesmi*. V besedilu je poudarjen boj za *pravdo* in *svobodo*, hkrati pa je poziv kmečkemu stanu za omenjeno borbo. Boj za svobodo Slovencev lahko razumemo ne samo kot svobodo izpod okupacije, ampak tudi nekdanje jugoslovanske oblasti. Radoslav Hrovatin izpostavlja, da je pesem »kontaminacija več starejših variant slovenskih narodnih pesmi« (Hrovatin, 1960, 427), novo besedilo pesmi pa je bilo oblikovano v obdobju vlade Milana Stojadinovića kot odgovor nanjo. Predvidevamo, da

30 Navedene pesmarice hrani Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije.

Slika 2: Prepevanje v vrstah partizanov. Potujoča igralska skupina VII. korpusa v Suhi Krajini, oktober 1944 (Vir: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije).

je tukaj izpostavljen drugi mandat Stojadinovičevega vodenja vlade v Kraljevini Jugoslaviji, ko se je začel v zunanji politiki približevati nacistični Nemčiji in fašistični Italiji (Hrovatin, 1960).

*Kosec koso brusi, a žanjica žanje,
kmet pravico terja, ali je ne najde.
Naprej v borbo za pravdo in svobodo,
za pravdo in svobodo slovenskega naroda!*
(MNSZS, Slovenske partizanske pesmi, 1942, 6)

Pesem *Partizani v gozd gredo* je varianta pesmi znane slovenske ljudske vojaške pesmi *Regiment po cesti gre*, ki je postala priljubljena že v času avstrijsko-pruske vojne (Kumer, 1992, 138; Golež Kaučič et al., 2007, 40), razmahnila pa se je v obdobju Velike vojne. Besedilo pesmi se bistveno ne razlikuje od svoje osnovne različice, vendar je ponekod propagandno prirejeno. Podobno kot v različici pesmi *Regiment po cesti gre* iz pesmarice *Slovenske vojaške narodne pesmi* iz leta 1915 (Marolt, 1915, 7) je tudi v pesmi *Partizani v gozd gredo* moč prepoznati ponazoritev

slovenske trobojnice. V pesmi iz leta 1915 je zaporedje barv nekoliko spremenjeno (rdeča in modra barva sta po vrsti zamenjani), kar lahko povezujemo z namensko zamenjavo barv zaradi podobnosti s trobojnico tedanjega nasprotnika v vojni – ruskega carstva (Grabrovec et al., 2023, 725). V primeru pesmi *Partizani v gozd gredo* je zaporedje barv zapisano v pravilnem vrstnem redu (bela, modra, rdeča) in to sočasno potrjuje prej omenjeno domnevo, saj v obdobju druge svetovne vojne podobnost slovenske in ruske trobojnice ni predstavljala propagandno-politične zadrege. Skozi besedilo pesmi je tudi večkrat poudarjeno slovenstvo, npr. »v borbo za slovensko vas [...] nosi moj slovenski fant [...] svoboden bo spet slovenski dom!«, obenem pa so izpostavljeni propagandni simboli OF, npr. »nosi ga pogumno partizan! Z rdečo zvezdo ga pripni« (Hrovatin, 1960, 437).

Med avtorskimi skladbami, ki so nastale v času NOB, so zagotovo najkvalitetnejša glasbena dela samospevi.³¹ Izpostaviti želimo skladbo skladatelja Rada Simonitija *Bosa pojdiva dekle*, prvotno poznano kot skladbo *Talcem*. Samospev je bil oblikovan na

³¹ Samospev je skladba za vokalno izvedbo ob instrumentalni spremljavi, običajno klavirja.

podlagi ljubezenske pesmi Karla Destovnika - Kajuha za potrebe Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (1.–3. oktober 1943). Prvič je bila skladba izvedena v tenorski legi ob spremljavi harmonike. Prav tako je na Kajuhovo pesem *Bosa pojdiva dekle* skomponiral skladbo skladatelj Svetozar Marolt - Špik, ki jo je posvetil tenoristu Marjanu Kristančiču. Skladba je harmonsko in melodično podrejena liričnemu besedilu (Križnar, 1992), ki subtilno sporoča trpljenje naroda med vojno – »bosa pojdiva prek zemlje trpeče, [...] temni, pretemni so talcev grobovi« (ARS 1810, 282, 24). Obenem je pesem, kot je že v prvotnem naslovu razvidno, posvečena talcem, ki so, kot navaja Kajuh, »pali za našo svobodo« (ARS 1810, 282, 24) in jim pesem v prenesenem pomenu izraža čast s položenimi češnjevimi cvetovi.

Nekatere pesmi so močno propagandno oblikovane in je v njih mogoče prepoznati zgodovinske dogodke. Ena takšnih pesmi je *Turjak*, katere avtor je neznan. Glede na zapis pesmi sklepamo, da je namenjena petju (na podlagi vzklikov »hej«). Besedilo opisuje obleganje in padec gradu Turjak, kamor so se po kapitulaciji Italije septembra 1943 umaknile vaške straže oz. tedaj ustanovljena Slovenska narodna vojska in tudi četniki. 14. septembra 1943 je grad obkolila partizanska vojska. Med 14. in 19. septembrom je potekalo obleganje gradu in hkrati tudi pogajanje med obema stranema. Ker se vaške straže in četniki niso želeli predati partizanom, je 19. septembra 1943 grad Turjak padel (Griesser Pečar, 2004). V besedilu so izpostavljeni nasprotniki, vaške straže, kot so jih videli na strani narodne osvoboditve, kar prepoznamo v poimenovanju »beli«. Hkrati je v kontekst postavljena navezava vaških straž in italijanskega okupatorja, zoper katere so se partizani bojevali v tem obdobju.

Čez zemljo pod nebo
noč pokriva vso naravo
zagrmí, prileti, krogla padajo v daljavo
Italijani so vojsko končali – hej
vsi beli so v Turjak zbežali – hej
Zdaj Turjak stari grad
bil je belih postojanka
partizan kot junak
se borita brez prestanka. [...]
(ARS 1887, 95, XXX)

Podobno so predstavljeni nasprotniki partizanskega gibanja v osvobodilni vojni v avtorski pesmi Mateja Bora *Hej brigade*, ki je v pesmarici *Naša pesem* iz leta 1944 zapisana s stihom »Hej brigade hitite, /razpodite, požgite,/ gnezda belih podgan, črnih psov!« (UKM, *Naša pesem*, 1944, 17). V tem lahko prepoznamo oznako za Slovensko domobranstvo – »gnezda belih podgan«

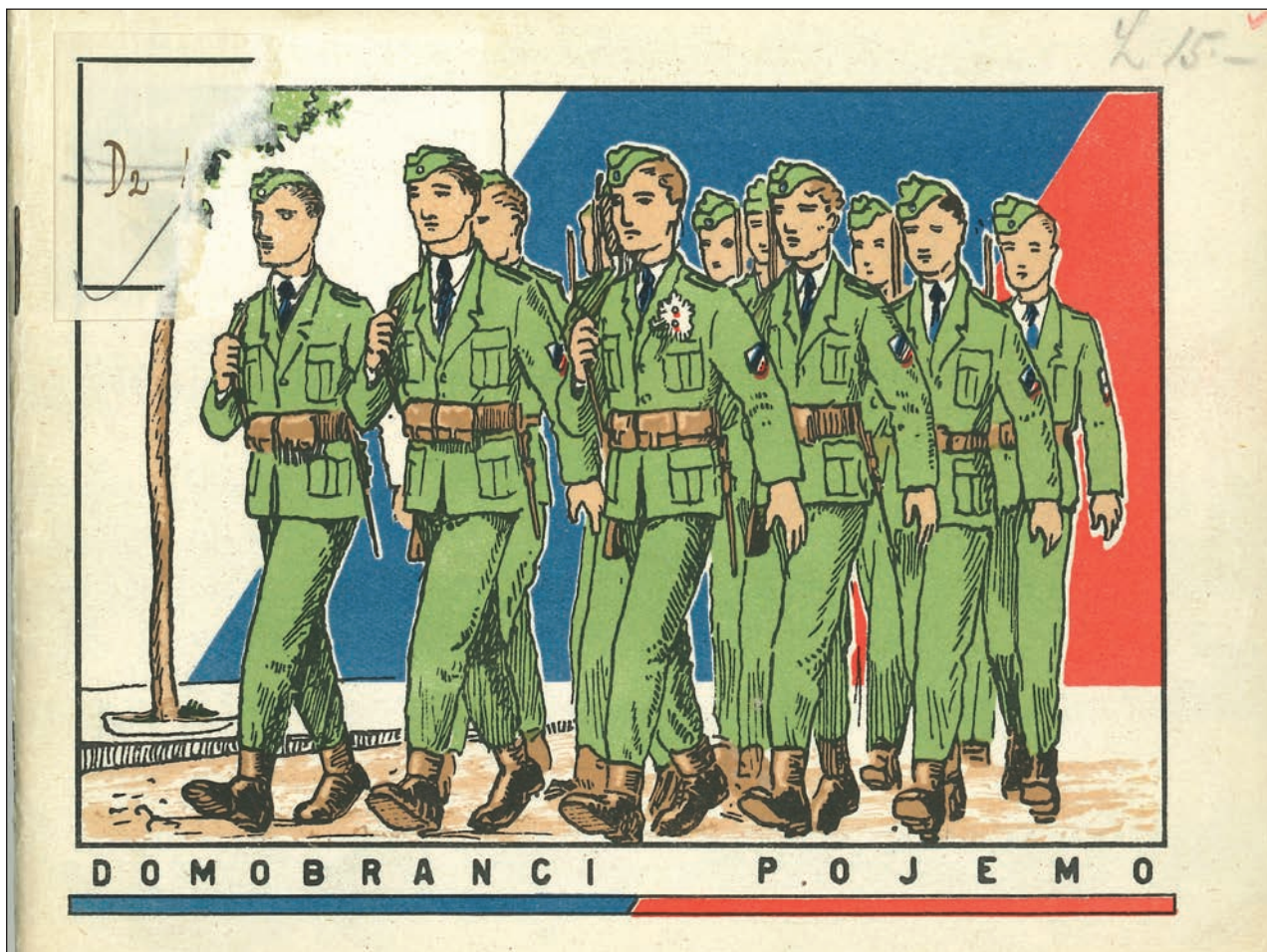
in menimo, da se oznaka »črnih psov« navezuje na (vizualno) podobo vojaških enot nacistične Nemčije. Danes je pesem *Hej brigade* poznana in razširjena z verzi »Hej brigade hitite, /razpodite, zatrite,/ požigalce slovenskih domov!« (ARS 1810, 282).

Tradicionalna stran je za izražanje narodne identitete uporabljala celotno ljudsko kulturo. Za ta namen je bil ustanovljen v okviru Informacijskega oddelka pri Pokrajinski upravi Narodopisni odsek, ki je poleg materialne kulture, duhovne kulture, ljudske noše, ljudske dramatike in prireditev ter plesov obravnaval tudi ljudsko glasbo. Narodopisni odsek je za namen izobraževanja o ljudski kulturi v letu 1944 organiziral predavanja, kjer so različni predavatelji, npr. dr. Ludvik Puš, dr. Ivan Grafenauer, dr. Sergej Vilfan, dr. Franc Kotnik, France Marolt idr., obravnavali prej omenjene tematike. Ludvik Puš je v referatu izpostavil, da »je slovenski narod storil na polju občestvene kulture velike stvari in da je tudi žetev na tem polju lepa [...]. Želim, da bi mogli dvigniti iz naše zakladnice čim več dragocenih kulturnih prvin in s tem še bolj afirmirati življenjsko upravičenost in silo svojega dragega naroda pred vsem svetom« (ARS 1912, 32, 197). Na predavanjih sta tematiko ljudske glasbe in plesov ter ljudskih pesmi predstavila France Marolt, tedanji ravnatelj Folklornega inštituta,³² in dr. Ivan Grafenauer, literarni zgodovinar, s čimer so želeli predstaviti »skrb za gojitev pristno slovenske glasbe in plesa v vsem narodnem življenju« (ARS 1912, 32, 199).

Glasbena dejavnost se je na tradicionalni strani začela načrtno razvijati šele po ustanovitvi Slovenskega domobranstva septembra 1943. Od takrat dalje lahko govorimo o t. i. domobranski glasbi in domobrantskih pesmih. O živosti petja med domobranci je malo znanega, saj so bile raziskave zgolj priložnostne.³³ Glasbenonarodopisni inštitut (GNI) ZRC SAZU je leta 2006 opravil terensko raziskavo, s katero so ugotovili, da se ljudje še spominjajo domobrantskih pesmi, kot so *Moja domovina*, *Mi legionarji*, *Za dom v boj* idr. (Golež Kaučič, 2013). Izrednega pomena je tudi pričevanje udeleženca domobrantske vojske, ki sta ga leta 2006 posnela sodelavca GNI Mirko Ramovš in Urša Šivic. Po besedah intervjuvanca so domobranci največkrat prepevali na vojaških vajah, pogosto pesem *Moja domovina*, ki so jo imeli za svojo himno. Med domobranci niso bile pogoste pesmarice, saj so običajno peli stare ljudske vojaške pesmi ali pa tiste, ki se jih je bilo enostavno naučiti (ZRC SAZU, Arhiv GNI, DAT 27. 6. 2006). Kljub temu pa so bile med letoma 1943 in 1945 na tradicionalni strani izdane vsaj štiri pesmarice, ki so se ohranile, in sicer: *Domobranci pojemo*, *Slovenske narodne pesmi 1*, *Pesem mladine* in *Narodne in domobrantske pesmi*.

32 Predhodnika današnjega Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

33 O tematiki domobrantske glasbe tudi v Golež Kaučič (2016; 2013); Koter (2012); Križnar (2014).

Slika 3: Pesmarica Domobrance pojemo iz leta 1944 (Vir: original hrani Petra Grabrovec).

V uvodniku pesmarice *Domobrance pojemo* iz leta 1944 je zapisano:

Povsod kamor gredo naši ljudje, gre z njimi naša pesem, ki jih veže na rodno grudo in jih vsak dan spominja, da so sinovi slovenskega naroda. Narodna pesem je tista, ki je združevala naše ljudi v najtežjih časih in jih združuje tudi danes [...]. Danes se je slovenska narodna pesem preselila v domobranske vojašnice in druži domobrance iz vseh hrajev naše domovine. [...] Slovenci! Narodna pesem je duša naše domovine. Kdor ljubi domovino, poje narodno pesem v domačem krogu in v vojašnici. (Domobrance pojemo, 1944, 1)

Po mnenju Križnarja so domobrance »razumeli kulturo kot del lastne identitete« (Križnar, 2014, 401), kar lahko na podlagi repertoarja domobranskih pesmaric tudi potrdimo. V pesmaricah je večina pesmi slovenskih ljudskih, kot so *Regiment po cesti gre*, *Oj ta soldaški boben*, *Po zimi pa rožice ne cveto*, *Kaj ti*

je deklica, idr. Avtorske pesmi pa so običajno *Naprej zastava Slave*, *Domobranska*, *Moja domovina* (Oče mati), *Domobranska himna* idr. Izpostaviti je treba, da so transformacije ljudskih pesmi v domobranskih pesmaricah zelo redke in imajo posledično manj propagandnih sporočil, kar pa ne velja za avtorske pesmi, ki so podobno kot partizanske propagandno obarvane.

Tako kot v partizanskih pesmaricah je tudi v pesmarici *Narodne in domobranske pesmi* zapisana pesem *Fantič sem star šele osemnajst let*. Pesem, ki je nastala v 19. st., je bila stalni del repertoarja zbirk vojaških ljudskih pesmi iz obdobja prve svetovne vojne. V času Velike vojne je bila razširjena različica pesmi z verzom »cesar me hoče k soldatom imet« (Marolt, 1915, 4), kar tematizira tedanje razmere v Avstro-Ogrski monarhiji in v njej ne prepoznamo elementov slovenske narodne identifikacije. V obdobju druge svetovne vojne pa sta se pojavili dve verziji, ki sta si med seboj različni. V partizanskih pesmaricah je različica z verzom »Hitler me hoče k soldatom imet'« (MNSZS, *Nam pesem graditi, živeti pomaga*, 1943, 31) in v nadaljevanju tudi

poudarja boj za slovenski narod z verzom »za delovno ljudstvo bom šel se borit, da delavec, kmet, slovenski ves svet, iz težkih verig bo otet« (MNSZS, Nam pesem graditi, živeti pomaga, 1943, 31), ki je obenem tudi propagandno obarvan v skladu z idejami strani narodne osvoboditve. Na drugi strani pa se v domobranski pesmarici *Narodne in domobranske pesmi* pojavi različica te pesmi z verzom »narod me hoče k vojakom imet« (ARS 1902, 61, 69/III), v katerem prepoznamo element narodne identifikacije, saj je izražen t. i. *klic naroda* k obrambi in s tem k narodnemu obstoju.

V pesmarici *Narodne in domobranske pesmi* je zapisana *Leži, leži ravno polje*, ki ima nekoliko spremenjeno besedilo in jo lahko primerjamo s podobnimi transformacijami slovenskih ljudskih pesmi v partizanskih pesmaricah. V vseh kiticah se pojavljajo spremembe, ki odražajo duha tedanjega časa, in sicer borbenost, slovensko domobranstvo, navezavo na vero in predvsem personifikacijo naroda, kot npr. »po cesti marširajo, slovenski domobranci so. [...] slovenski narod kliče nas. [...] domobranci ne pobegnejo. Domobranci, srčni bodimo, presvetli Bog nas varval bo« (ARS 1902, 61, 69/III).

Tudi v domobranskih pesmaricah zasledimo propagandna sporočila, s katerimi je tradicionalna stran nasprotovala strani narodne osvoboditve. To je predvsem pogosto v avtorskih pesmih, medtem ko je to nasprotovanje v ljudskih pesmih prisotno v drobcih (običajno z izpustitvijo kakšne kitice, ki vsebuje simbole, povezane z NOB). Takšen primer je pesem *Regiment po cesti gre*, ki je zapisana v pesmarici *Domobranci pojemo brez kitice* z omenjeno rdečo barvo (Domobranci pojemo, 1944, 6–7), čeprav se je med domobranci sicer pogosto pela v svoji starejši različici (ZRC SAZU, Arhiv GNI, DAT 27. 6. 2006), ki je vključevala stih »Dala mu je rdečega, svojga srca gorečega« (Marolt, 1915, 7) in je tako skupaj s preostalimi kiticami omenjala barve slovenske trobojnice.

Izrazito propagandno sporočilo ima domobranska pesem *Slovensko ljudstvo vedi...* neznanega avtorja. Pesem označuje krivce vojnih dogodkov na Slovenskem, kot so jih videli na tradicionalni strani, npr. »Prelepa vas slovenska, si bila ti nekdanj, dokler te ni obiskal ta partizanski raj. [...] Grobovi po gozdovih že skoraj tulijo« (ARS 1902, 61, 69/III). Gre za direktno omembo partizanskega gibanja kot krivca za žrtve, istočasno pa pesem poziva k maščevanju kot boju, ki bo prinesel konec vojne – »maščujte nas vi bratje, le zob za zob raj bo« (ARS 1902, 61, 69/III). V teh verzih lahko prepoznamo ubesedeno t. i. *bratomorno vojno*, ki se je odvijala med Slovenci med drugo svetovno vojno.

Skupno je v vseh štirih domobranskih pesmaricah zbranih 113 slovenskih ljudskih pesmi.³⁴ Pri teh težje

prepoznamo identifikacijske navezave s slovensko narodno zavestjo. Ob tem je Marjetka Golež Kaučič izpostavila, da »so njihova ideološka prepričanja temeljila na ljudski pesmi kot izražanju nacionalnega in je za njih pomenilo nekaj svetega in nespremenljivega« (Golež Kaučič, 2016, 221).

SKLEP

Zapeta pesem ni zgolj predmet razvedrila in kratkočasenja, ampak lahko v sebi skriva posebno moč, ki jo je mogoče razumeti na različne načine. Zagotovo so lahko besedila pesmi primerno sredstvo izražanja pripadnosti, bodisi neki večji nacionalni skupnosti bodisi manjši pokrajinski, lokalni skupnosti. Nenazadnje so pesmi lahko tudi učinkovito sredstvo indoktrinacije, kar se je doobra pokazalo prav v obdobju druge svetovne vojne. Slovenci so drugo svetovno vojno dočakali v različnih državnih okvirih in bili kasneje ponovno razkosani med različne okupatorje. V skladu s tem so bili deležni različnih raznarodovalnih procesov, ki so bili v svojem bistvu enaki, vsem je bila namreč skupna namera uničenje slovenskega naroda. Kot eden izmed elementov ohranjanja in sočasnega krepljenja narodne zavesti se je izkazala zapeta slovenska pesem, ki jo je okupator velikokrat dojemal kot grožnjo in jo v skladu s tem prepovedoval. Zato je namen pričujočega prispevka predstaviti elemente narodne identifikacije Slovencev, ki so prisotni v pesemski ustvarjalnosti tega obdobja na Slovenskem. Poudarjena je zapeta pesem z namenom preprečitve zamenjave s poezijo, ki je lahko tudi predmet nove raziskave. V povezavi z drugo svetovno vojno na Slovenskem ne moremo mimo razkola, ki se je zgodil v tedanji slovenski družbi in zaznamoval celotno obdobje. V skladu s tem je bila razdvojena tudi pesemska ustvarjalnost, čeprav jo je združevalo prav to, da je bila element narodne identifikacije pri obeh političnih taborih. Kot ključen element lahko izpostavimo prav ustvarjanje in prepevanje v slovenskem jeziku na obeh straneh. Ne gre pa prezreti, da je razdvojenost pesemske ustvarjalnosti tičala predvsem v ideoloških (in sočasno propagandnih) okvirih posameznega političnega tabora. Besedila pesmi, kjer so predstavljeni nasprotniki (na eni strani vaške straže in slovenski domobranci, na drugi strani partizani ter pri obojih tudi okupator), cilji, ideje in tudi zgodovinski dogodki, so bila s svojo sporočilnostjo in namenom pretanjene indoktrinacije primerno sredstvo za lažje prodiranje k širši množici. Vsekakor pa lahko trdimo, da je bila peta pesem – ne glede na politični okvir – pomembna spremljevalka Slovencev v prelomnih dogodkih druge svetovne vojne in je na podlagi tega pesemska ustvarjalnost pripomogla k sooblikovanju in ohranjanju slovenske narodne zavesti.

34 Število se nanaša na vsoto vseh slovenskih ljudskih pesmi v pesmaricah. To pomeni, da so v seštevku tudi podvojene pesmi, odvisno, kolikokrat so zapisane v posameznih pesmaricah.

SLOVENIAN SONGS AS CARRIERS OF NATIONAL IDENTITY DURING THE SECOND WORLD WAR

Petra GRABROVEC

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: petra.grabrovec@scnr.si

Marjeta PISK

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Institute of Ethnomusicology, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: marjeta.pisk@zrc-sazu.si

Darko FRIŠ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

On the basis of songs published in songbooks from the Second World War, this paper presents Slovenian song as an element of national identification during the Second World War, i.e. during the period when the very existence of the Slovenian nation was challenged. The period of the Second World War in Slovenian historiography is multifaceted and intertwined with various processes, which are also reflected in the legacy of song creativity in Slovenia. During the Second World War, songs reflected the rebellion, national consciousness and simultaneous division that was present in Slovenian society. The paper analyses the lyrics of Partisan and Home Guard songs, in which we have identified traces of national consciousness and also of the propaganda activities of individual political groups. The paper highlights the importance of Slovenian song during the Second World War as a historical source that reflects the intimate experience of the individual, as well as the collective memory and identification of the wider community – the nation.

Keywords: Second World War, Slovenian song, Occupation, Denationalization, National identification, Partisan songs, Home Guard songs

VIRI IN LITERATURA

ARS 1810 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Okrajni narodnoosvobodilni odbor Komen (fond 1810).

ARS 1851 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (fond 1851).

ARS 1887 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Zbirka narodnoosvobodilnega tiska (fond 1887).

ARS 1902 – Arhiv Republike Slovenije, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine (fond 1902).

ARS 1912 – Arhiv Republike Slovenije, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek (fond 1912).

Bajc, Gorazd (2014): Upor proti italijanizaciji: Politično in kulturno-prosvetno življenje Slovencev v Trstu in Julijski krajini v letih 1918–1941: oris in odprta vprašanja. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 551–575.

Barbo, Matjaž (2003): Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor. V: Gobec, Mitja (ur.): Slovenska zborovska stvaritev II. Ljudske pesmi. Ljubljana, Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, 155–161.

Batič, Matic (2018): »Zones more Related to Immortal Splendor of Glory«: Italian War Memorials and Commemorative Practices in Venezia Giulia (1918–1922). *Acta Histriae*, 26, 4, 1063–1086.

Batič, Matic (2020): Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije. Koper, doktorska disertacija.

Batič, Matic (2024): Spreminjajoča se krajina: Ideološko zaznamovane krajine severnojadranskega obmejnega območja v diahroni perspektivi. V: Batič, Matic (ur.): Fluidna krajina: prostor, identiteta in evropske obmejne pokrajine. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 176–221.

Chomicki, Špela, Podbersič, Renato & Darko Friš (2023): Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v Ptujem okrožju. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 33, 3, 503–514.

Cigoj Krstulović, Nataša (2014): Prizadevanja Glasbene matice za ohranitev in oživitev ljudske glasbene dediščine ter ustanovitev instituta za raziskovanje slovenske glasbene folklorne leta 1934. *Traditiones*, 43, 2, 213–236.

Čoh Kladnik, Mateja (2020): »Narod sodi«: sodišče slovenske narodne časti. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo.

Čoh Kladnik, Mateja (2021): Retribution against Collaborators of the Occupiers after the End of the Second World War: The Concept of „National Honour“. *Studia Historica Slovenica*, 21, 1, 167–196.

Domobranci pojemo (1944): [notno gradivo]. Ljubljana, s. n.

Duraković, Lada (2015): Puljsko glasbeno življenje med drugo svetovno vojno (1939–1945). *Annales, Series Historia et Sociologia*, 25, 4, 937–948.

Ferenc, Tone (2005a): Okupacija slovenskega ozemlja. V: Fischer, Jasna, Lazarevič, Žarko, Dolenc, Ervin, Perovšek, Jurij, Godeša, Bojan, Čepič, Zdenko & Aleš Gabrič (ur.): Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 581–592.

Ferenc, Tone (2005b): Vojna na Slovenskem aprila 1941. V: Fischer, Jasna, Lazarevič, Žarko, Dolenc, Ervin, Perovšek, Jurij, Godeša, Bojan, Čepič, Zdenko & Aleš Gabrič (ur.): Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 579–581.

Ferenc, Tone (2006a): Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945. V: Ferenc, Mitja (ur.): Izbrana dela 1: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 71–78.

Ferenc, Tone (2006b): Nemški okupator v Ljubljani. V: Ferenc, Mitja (ur.): Izbrana dela 1: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 371–396.

Ferenc, Tone (2010a): Nacistični raznarodovalni program in Slovenci. V: Ferenc, Mitja (ur.): Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje. Ljubljana, Historia, 111–118.

Ferenc, Tone (2010b): Okupacijski sistemi na Slovenskem. V: Ferenc, Mitja (ur.): Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje. Ljubljana, Historia, 45–98.

Fischer, Jasna, Lazarevič, Žarko, Dolenc, Ervin, Perovšek, Jurij, Godeša, Bojan, Čepič, Zdenko & Aleš Gabrič (2005): Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Friš, Darko & David Hazemali (2017): Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 807–922.

Gabrič, Aleš (2005): Slovenske kulturne ustanove. V: Vodopivec, Peter, Jančar, Drago & Katja Kleindienst (ur.): Slovenska kultura v vojnem času. Ljubljana, Slovenska matica, 42–56.

Godeša, Bojan (1995): Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana, Cankarjeva založba.

- Godeša, Bojan (2005):** Kultura med okupacijo. V: Fischer, Jasna, Lazarevič, Žarko, Dolenc, Ervin, Perovšek, Jurij, Godeša, Bojan, Čepič, Zdenko & Aleš Gabrič (ur.): Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 661–665.
- Godeša, Bojan (2008):** V vrtincu bratomorne vojne. V: Drnovšek, Marjan & Drago Bajt (ur.): Slovenska kronika XX. stoletja: 1941–1995. Ljubljana, Nova revija, 5–8.
- Godeša, Bojan (2012):** Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno – nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike. *Acta Histriae*, 20, 3, 433–444.
- Golež Kaučič, Marjetka (2013):** »Fantje se zbirajo...«: Vojna in vojaki v slovenski ljudski pesmi. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Golež Kaučič, Marjetka (2016):** Transformacije ljudskega kot intertekstualni princip v pesemskem ustvarjanju druge svetovne vojne in refleksije svobode. *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 203–224.
- Golež Kaučič, Marjetka, Klobčar, Marija, Kunej, Drago, Pisk, Marjeta, Ramovš, Mirko & Urša Šivic (2007):** Regiment po cesti gre. Ljubljana, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Založba ZRC.
- Grabrovec, Petra (2022):** Kronologija pomembnejših političnih in represivnih ukrepov komunistične oblasti med letoma 1944 in 1951. V: Čoh Kladnik, Mateja & Petra Grabrovec (ur.): V senci Beethovne 3. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo.
- Grabrovec, Petra, Pisk, Marjeta & Darko Friš (2023):** Slovenska ljudska pesem kot element narodne identifikacije Slovencev v obdobju prve svetovne vojne. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 33, 4, 719–730.
- Granda, Stane (2007):** Glasba in narodna zavest. *De musica disserenda*, III, 1, 47–54.
- Granda, Stane (2015):** Premalo znanja in ljubezni do resnice in domovine. *Communio: mednarodna katoliška revija*, 25, 2, 203–214.
- Griesser Pečar, Tamara (2004):** Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Hofman, Ana (2015):** Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Hrovatin, Radoslav (1960):** Slovenska partizanska pesem v znanosti. V: Nedeljković, Dušan (ur.): *Recueil de travaux de l'Acad. Serbe des Sc. LXVIII – Institut d'ethnographie*, No. 3. Beograd, Académie Serbe des Sciences, 425–462.
- Huber, Ivanka (2012):** Občutenje druge svetovne vojne na Goričkem. V: Godina Golija, Maja (ur.): Vojne na Slovenskem: Pričevanja, spomini, podobe. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 77–92.
- Istra: Glasilo Istrana u Jugoslaviji.** Zagreb, Konzorcij, 1929–1940.
- Ivešić, Tomaž (2020):** Od jugoslovanstva do jugoslovanstva: Komunistična partija Jugoslavije in njen odnos do nacionalnega vprašanja v prvih desetletjih njenega obstoja. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 597–622.
- Judt, Tony (2007):** Povojna Evropa, 1945–2005, 1. knj. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko.** Ljubljana, Konzorcij Jutra, 1920–1945.
- Kacin Wohinz, Milica & Marta Verginella (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Društvo Slovenska matica.
- Kerec, Darja (2021):** Hlev je bil pod Nemci, hiša pod Madžari: okupacijske meje v Prekmurju 1941–1945. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Kleindienst, Petra & Matevž Tomšič (2021):** Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope. *Studia Historica Slovenica*, 21, 1, 197–232.
- Kokalj Kočever, Monika (2022):** Franc Erce –osebna zgodba 1941–1949. V: Čoh Kladnik, Mateja & Petra Grabrovec (ur.): V senci Beethovne 3. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 137–158.
- Koter, Darja (2012):** Slovenska glasba 1918–1991. Ljubljana, Študentska založba.
- Križnar, Franc (1992):** Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Križnar, Franc (2014):** Kako misliti glasbo v času druge svetovne vojne na Slovenskem (1941–1945)? *Zgodovinski časopis*, 68, 3–4, 388–417.
- Kumer, Zmaga (1992):** Oj, ta vojaški boben. Slovenske ljudske pesmi o vojaščini in vojskovanju. Celovec, Drava.
- Loparnik, Borut (2005):** Vmesni čas (slovenske glasbene konotacije 1941–1945). V: Vodopivec, Peter, Jančar, Drago & Katja Kleindienst (ur.): Slovenska kultura v vojnem času. Ljubljana, Slovenska matica, 177–189.
- Marburger Zeitung.** Maribor, Marburger Verlags- und Druckerei Ges, 1862–1945.
- Marolt, Fran (1915):** Slovenske vojaške narodne pesmi. Ljubljana, samozaložba.
- Mavrič-Žižek, Irena (2016):** Kulturno življenje na Ptujcu med okupacijo. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 87, 4, 38–62.
- MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, fotografija »Fantje iz Vipavske doline, ki so si ob naboru leta 1939 demonstrativno zavezali usta, ker jim je bila prepovedana slovenska pesem. Slikal Janko Premrl. Reprodukcijska. Inv. št.: 8775/b.**
- MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Kovači smo in ..., 1942.**

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *Nam pesem graditi, živeti, pomagati*, 1943.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *Partizanska pesmarica*, 1944.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *Partizanska pesmarica*, n. d.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *Pesem borbe*, Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko in Koroško, oktober 1943.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Potujoča igralska skupina VII. korpusa v Suhi Krajini, oktober 1944. Avtor pa ni poznan. Reprodukcijska. Inv. št. 8669/10.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *Slovenske partizanske pesmi*, 1942.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *V hribu dela se dan*, 1944.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, *Zapojmo*, februar 1945.

Pelikan, Egon (2003): Slovenci v Julijski krajini in cerkvena oblast v času med obema vojnama. *Acta Histriae*, 11, 2, 41–56.

Pelikan, Egon (2012a): Cerkev in obmejni fašizem v luči Vatikanskih arhivov. *Acta Histriae*, 20, 4, 563–576.

Pelikan, Egon (2012b): Prepoved rabe slovenščine v Benečiji leta 1933 v luči na novo odprtih Vatikanskih arhivov. *Acta Histriae*, 26, 4, 1177–1196.

Pelikan, Egon (2021): Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama. *Studia Historica Slovenica*, 21, 2, 399–434.

Pisk, Marjeta (2018): Vi čuvarji ste obmejni: pesemska ustvarjalnost Goriških brd v procesih nacionalizacije kulture. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Piškurč, Jelka (2021): »Vojska se širi kakor ogromen požar«: Odziv slovenskega časopisja na začetek druge svetovne vojne v Evropi, 1939–1941. V: Podbersič, Renato & Matic Batič (ur.): Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 23–49.

Predan, Rudolf (2023): Spomini na vojni čas in mejo: Zatiranje slovenskega jezika. <https://okupacijskemeje.si/exh02-ch07.html#exh02-ch07-subch01> (zadnji dostop: 2023-07-28).

Premrl, Stanko (1924): Vinko Vodopivec: Mešani in moški zbori. *Dom in svet*, 37, 1, 48.

Prinčič, Nikolaj (1998): Onstran dobrega. Slike iz življenja Bricev 1918–1943. Prvačina, samozaložba.

Repe, Božo (2015): S puško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945. Ljubljana, Cankarjeva založba.

RTVSLO (2023): Odlomek intervjuja z Emilijo Soklič. Državna proslava ob dnevu upora proti okupatorju, 26. april 2023 ob 20. uri, prenos I. program RTV Slovenija.

Schutte, Charla & John Visagie (2012): "Lieder sind Brüder der Revolution": An Ideology – Critical Approach to the Use of Song as Vehicle for Propaganda. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 43, 1, 107–138.

SCNR – Študijski center za narodno spravo, Zapuščina dr. Julija Savellija.

Simčič, Teofil (2022): Bili so žalostni časi, a mi smo bili polni upanja. Izbor spisov ob 25-letnici smrti. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.

Sirk, Darinka (2009): Ivanov venec: briške šege in navade. Dobrovo, samozaložba.

Šiter, Daniel (2021): Raznarodovalna in ponemčevalna nacistična politika v okupirani Rogaški Slatini (1941–1945). *Retrospektive*, 4, 1, 114–153.

Slovenec: političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljubljanska tiskarna, 1941.

Stanonik, Marija (2014): Slovenska pesem v ujem škornju: Od dóma do puščavskega peska: Slovensko odporniško pesnjenje pod italijanskim fašizmom (1920–1943) in v Severni Afriki (1943–1945). Trst, Mladika.

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor, *Naša pesem*, 1944.

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor, *Slovenske narodne pesmi 1*, oktober 1944.

Vodopivec, Peter (2010): Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

ZRC SAZU, Arhiv GNI – Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. Zvočni posnetek. DAT 27. 6. 2006.